

ФІЗИЧНА ТЕРАПІЯ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ З РОЗУМОВОЮ ВІДСТАЛІСТЮ

PHYSICAL THERAPY OF CHILDREN OF YOUNGER SCHOOL AGE WITH MENTAL RETARDATION

Нагорна О. Б.

*Навчально-науковий інститут охорони здоров'я,
Національного університету водного господарства та природокористування
м. Рівне, Україна*

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-1795.2023.15.10>

Анотації

Вирішення викликів сьогодення в освітньому просторі зумовлюють потребу розв'язання низки реабілітаційно-соціально-педагогічних завдань, пов'язаних з уможливленням надання якісних і довготривалих реабілітаційних послуг. Одним з них є забезпечення комплексної реабілітаційної допомоги дітям з розумовою відсталістю як у спеціальних, так і у загальноосвітніх навчальних закладах. Впровадження системи інклюзивної освіти загострює цю проблему і набуває особливо актуального значення. На сьогодні невирішеними залишаються питання практичної реалізації багатовекторної методики фізичної терапії дітей з розумовими вадами у процесі навчання за будь-якою формою – індивідуальною, інтегрованою чи в інклюзивному класі. **Мета дослідження** – сформулювати завдання методології фізичної реабілітації/терапії дітей з розумовою відсталістю молодшого шкільного віку. **Методи дослідження** – теоретичний аналіз, синтез, узагальнення науково-методичних літературних джерел за темою дослідження. **Результати дослідження.** У статті розглядаються питання комплексного реабілітаційного впливу під час навчального процесу з дітьми з розумовою відсталістю; проаналізовано загальні та специфічні розлади моторної сфери дітей даної категорії; акцентовано увагу на необхідності систематичного впровадження фізичної реабілітації/терапії для покращення особистісного розвитку дітей з вадами розумового розвитку. Зокрема, варто зауважити, що для гармонійного особистісного розвитку дітей з порушенням розумового розвитку та забезпечення довготривалого та безперервного корекційного ефекту пріоритетним завданням фахівців є тісна співпраця з батьками дітей. **Висновки.** Проблеми реабілітації дітей з розумовою відсталістю присвячено достатньо наукових та методичних праць у сфері медицини, освіти, фізичної терапії. Однак недостатньо опрацьовано умови забезпечення систематичного реабілітаційного впливу на дітей з обмеженими інтелектуальними можливостями упродовж навчання у початковій ланці школи. Завданнями методики фізичної реабілітації/терапії дітей даної категорії передбачається формування у них навичок самообслуговування; профілактика дихальних та соматичних захворювань, вторинних порушень розвитку опорно-рухового апарату, моторних функцій; формування у вихованців мотивації до здорового способу життя; удосконалення соціо-побутової моделі поведінки дітей з особливими потребами.

Ключові слова: діти з особливими освітніми потребами, терапія, фізичний розвиток, моторна сфера, психомоторика, здоров'язберігаючі технології, реабілітаційно-оздоровча робота.

Solving today's challenges in the educational space presupposes the need to solve socio-pedagogical tasks. One of them is the provision of complex correctional assistance to children with mental retardation in both special and general educational institutions. The implementation of the system of inclusive education exacerbates this problem and becomes especially relevant. To date, the practical implementation of a complex program of physical therapy for children with mental disabilities in the process of learning in special and general educational institutions in any form of education – individual, integrated or in an inclusive class – remains unresolved. **The purpose of the study** is to analyze the tasks of the physical rehabilitation/therapy program for children with mental retardation of primary school age. **Research methods** – theoretical analysis, synthesis, generalization of scientific and methodological literary sources on the topic of research. **Research results.** The article examines the issues of complex rehabilitation

influence during the educational process with children with mental retardation; general and specific disorders of the motor sphere of children of this category were analyzed; emphasis is placed on the need for systematic implementation of physical rehabilitation/therapy to improve the personal development of children with intellectual disabilities. In particular, it is worth noting that for the harmonious personal development of children with intellectual disabilities and ensuring a long-term and continuous corrective effect, the priority task of specialists is close cooperation with the children's parents. **Conclusions.** Enough scientific and methodical works in the field of medicine, education, and physical therapy are devoted to the problem of rehabilitation of children with mental retardation; educational programs for obtaining educational services have been developed and systematized. However, the conditions for ensuring a systematic therapeutic effect by means of physical rehabilitation/therapy of children with limited intellectual abilities during their education in various forms of education in the elementary school have not been sufficiently worked out. The tasks of the physical rehabilitation/therapy program for children of this category include the formation of self-care skills in them; prevention of respiratory and somatic diseases, secondary disorders of the development of the musculoskeletal system, motor functions; formation of pupils' motivation for a healthy lifestyle, for independent classes in physical education and sports; improvement of the social and household behavior model of children with special needs.

In this regard, changes are needed in the professional training of future teachers of special and general educational institutions, physical education teachers, and primary school teachers, in order to be ready to provide a comprehensive rehabilitative impact on children with intellectual disabilities.

Key words: children with special educational needs, physical rehabilitation, physical development, motor field, psychomotor, Health-technology, rehabilitation work.

Вступ. Об'єктом особливої уваги державної політики України є діти з особливими потребами. Щоб забезпечити їхній розвиток і надання можливості отримання якісної освіти створюється розгалужена мережа спеціальних освітніх закладів, проводиться реформування освіти та вдосконалюються форми навчання «особливих дітей» для створення найсприятливіших умов їхньої інтеграції в суспільство. Організація освіти, зорієнтованої на ті чи інші проблеми розвитку дитини, передбачає комплексну медико-педагогічну, фізичну, соціальну абілітацію дітей упродовж усього періоду їхнього навчання [2; 3; 5]. Діти здобувають освіту за декількома формами – загальноосвітні заклади (інклюзивне навчання, індивідуальне навчання), спеціальні навчальні заклади для дітей з особливостями психофізичного розвитку реалізують програми початкової, основної та середньої (повної) загальної освіти, складені на основі Державного стандарту спеціальної освіти. Водночас, специфіка навчальної діяльності дітей з особливими потребами вимагає внесення суттєвих корективів до змісту, структури та організації реабілітаційної роботи [5; 6; 16].

В Україні впроваджуються всі необхідні заходи для того, щоб зберегти набутий досвід спеціальної освіти, примножити його, виро-

бити нову стратегію корекційно-виховної роботи з цією категорією дітей, створити умови для реалізації їхнього права на вибір типу навчального закладу та змісту і форм освіти.

«Діти з особливими освітніми потребами» поняття, яке широко охоплює всіх дітей, чії освітні потреби виходять за межі загальноприйнятої норми. Воно, зокрема, стосується дітей з порушеннями психофізичного розвитку, дітей з інвалідністю, дітей із соціально вразливих груп та інших. У рамках міжнародного всеохоплюючого руху «Освіта для всіх» (Education For All (EFA)), ініціатором якого був ЮНЕСКО, важливим завданням кожного суспільства є забезпечення права кожної дитини на здобуття якісної освіти. У цьому контексті особливої актуальності набуває вирішення проблеми задоволення освітніх потреб дітей і молоді з обмеженими можливостями.

Водночас, діти даної категорії, окрім проблеми у когнітивній сфері, мають порушення фізичного та моторного розвитку [9; 15]. Порушення постави, координації рухів, часті захворювання дихальних шляхів зазначаються лікарями як важливі симптоми, які супроводжують стан ментальних порушень. Провідним розладом у клініко-психологічній картині розумової відсталості є виражена недостатність пізнавальної діяльності, що

обумовлюється як низькою здатністю до мислення (процесами узагальнення та відволікання), так і порушеннями темпу, рухливості психічних процесів, недостатністю пам'яті, уваги. Процес сприйняття у розумово відсталих дітей малоактивний, тому моторний і сенсорний розвиток такої дитини значно відстає за темпами формування і проходить нерівномірно [11; 17].

Проведений аналіз особливостей загального здоров'я дітей з порушеннями інтелектуального розвитку дозволяє стверджувати про наявність характерних закономірностей, з якими зустрічається педагог як спеціальних, так і загальноосвітніх навчальних закладів різного рівня [14].

У дітей з порушеннями інтелектуального розвитку спостерігається ряд супроводжуваних соматичних захворювань (хронічні панкреатити, гастрити, вроджені чи набуті захворювання серцево-судинної системи, перенесені оперативні втручання різної складності тощо), часті захворювання дихальних шляхів (гіподинамічні бронхіти, пневмонії, ангіни), морфофункціональні порушення функцій опорно-рухового апарату (порушення постави, викривлення хребта (сколіоз), формування гіперлордозу чи кіфозу, зниження ресорної функції хребта, плоскостопість) [14]. Разом з тим, у дітей з особливими освітніми потребами спостерігається недорозвиток дрібної моторики, порушення зорово-моторної координації, відсутня чи слабо виражена ізолювана, диференційована предметно-маніпулятивна діяльність рук. Як наслідок – неготовність руки до письма, неможливість формування навичок самообслуговування [2; 7].

Тому особливу увагу фахівці приділяють необхідності розвитку дрібної моторики розумово відсталої дитини [8; 9; 13]. Виокремлюються наступні твердження: навички дрібної моторики допомагають дитині досліджувати, класифікувати речі, краще розуміти та вивчати світ; формують навички самообслуговування; предметно-маніпулятивна діяльність сприяє самовираженню дитини через гру, творчі заняття (малювання, ліплення

тощо); дозволяють набутти соціального досвіду; здатність до захоплення предметів впливає на розвиток вищої нервової діяльності; руки беруть участь у підтримці і зміні пози тіла, у формуванні реакцій рівноваги та координації рухів; маніпулятивно-предметна діяльність сприяє розвитку вищих форм інтеграції. Стає очевидним, що ефективність проведення корекційно-реабілітаційних заходів дітям з розумовою відсталістю значною мірою залежить від відсутності супроводжуваних соматичних, простудних захворювань, сформованості фізичної та психічної сфер як складової загального здоров'я.

У розвитку вищої нервової діяльності та психічних функцій людини вчені акцентують увагу на винятково важливому впливу рухового аналізатора. Систематичне використання засобів фізичної реабілітації/терапії дозволяє попередити виникнення вторинних відхилень у фізичному розвитку та сприяє інтенсивній соціальній інтеграції дітей з розумовою відсталістю [1; 12].

Усе вище зазначене дає можливість стверджувати, що для забезпечення максимального фізичного, психічного, мовленнєвого та соціального розвитку дитини з розумовою відсталістю необхідним є використання засобів фізичної реабілітації/терапії. Пошук засобів для надання послуг дітям, які мають ментальні порушення різного ступеня тяжкості, потребує ретельного вивчення та вирішення.

Мета дослідження – сформулювати завдання методології фізичної реабілітації/терапії дітей з розумовою відсталістю молодшого шкільного віку

Завдання дослідження: опрацювати наукові та методичні літературні джерела за темою дослідження; проаналізувати стан здоров'я дітей з розумовою відсталістю молодшого шкільного віку в аспекті перспективності здобуття освіти; розглянути проблему партнерства «фахівець-батьки» для забезпечення безперервності реабілітаційного впливу; комплектувати напрямки методології фізичної реабілітації/терапії дітей з розумовою відсталістю молодшого шкільного віку.

Матеріали та методи дослідження – теоретичний аналіз, синтез, узагальнення науково-методичних літературних джерел за темою дослідження.

Результати дослідження. Система спеціальної освіти в Україні має вертикально-горизонтальну структуру, яка передбачає диференціацію дітей по нозологіях та вікових групах [7]. Відповідно, освітні послуги дітям з порушеннями інтелектуального розвитку надаються в рамках спеціальних освітніх закладів, які реалізують програми дошкільної, початкової, основної та середньої (повної) загальної освіти, складені на основі Державного стандарту спеціальної освіти [10].

Проте, як свідчить практика, ні в галузі спеціальних освітніх закладів, ні з урахуванням можливості навчання дитини з вадами у загальноосвітньому закладі суттєво недоопрацьованим залишається питання застосування засобів фізичної реабілітації/терапії дітей із розумовою неповносправністю.

Аналізуючи проблему визначення готовності дітей з розумовою відсталістю до навчання у початковій ланці школи, під цим зазвичай розуміють сформованість розумових, моральних, фізичних якостей особистості, успішного здійснення навчальної діяльності, формування характеру (дисциплінованість, відповідальність, активність, самоконтроль, здатність долати труднощі, позитивне ставлення до навчання, до однолітків, сформованість пізнавальних інтересів тощо) [13].

Однак, як засвідчує практика, під час діагностування готовності дитини з розумовою відсталістю до навчання звертається увага в основному на інтелектуальний розвиток дітей, виявляють уміння дитини читати, рахувати, розповідати. Водночас залишаються поза увагою їх фізичний, моторний розвиток, вміння комунікувати з однолітками, дорослими, ціннісні орієнтації у сфері спілкування і діяльності. Недостатньо враховуються результати численних наукових досліджень та практиків щодо невід'ємного розвитку пізнавальної діяльності, психічних проце-

сів з якісним розвитком загальної та дрібної моторики, фізичної підготовленості.

Наступна проблема, на якій акцентують увагу переважна більшість практичних дослідників і яка вимагає розв'язання, полягає у психологічній неготовності родини неповносправної дитини до навчання у школі – як спеціальній, так і загальноосвітній [3; 4]. Учителі початкової ланки освітнього закладу часто зустрічаються із досить складною ситуацією, коли дитину з порушенням інтелектуального розвитку приводять для навчання у віці 6-7 років із непідготовленими розумовими, моральними, фізичними якостями особистості. Складається ситуація, коли педагог зобов'язаний навчати як дитину, так і її батьків, оскільки саме вони розглядаються як активні учасники навчально-виховного процесу, що забезпечують довготривалість і безперервність навчання та реабілітаційного терапевтичного впливу на дітей даної категорії в сім'ї.

Упровадження систематичного процесу фізичної реабілітації/терапії у загальній освітній процес надасть можливість дитині з розумовою неповносправністю стати повноправним членом суспільства, брати активну участь у шкільному житті, надасть можливість для розвитку потенційних можливостей, демонстрації своїх природних здібностей. Фізична реабілітація/терапія має бути важливою частиною загальної системи навчання, виховання, корекції дітей з вадами розумового розвитку.

Основною метою методики фізичної реабілітації/терапії є компенсація недоліків фізичного розвитку, загальної та дрібної моторики, які перешкоджають їх успішному навчанню і вихованню.

Напрямами реабілітаційної роботи з учнями з інтелектуальними вадами початкової школи передбачається удосконалення основних рухових функцій і сенсорної сфери; розвиток дрібної моторики кистей і пальців рук; покращення артикуляційної моторики; корекція окремих сторін психічної діяльності: удосконалення просторових уявлень і орієнтації, слухової уваги і пам'яті; розвиток

різних видів мислення; корекція порушень у розвитку емоційно-вольової сфери; формування мовного дихання; зміцнення загального здоров'я; виховання точності, завершеності рухів; нормалізація м'язового тону з використанням для цього різноманітного за темпом і ритмом музичного матеріалу, рухових вправ; виховання зорово-моторної координації.

В основі фізичної реабілітації/терапії дітей з вадами розумового розвитку лежить навчання окремим рухам, елементам дій, доведення їх до варіативного автоматичного виконання, об'єднання цих елементів у свідому діяльність.

Для всебічного фізичного та психічного розвитку, збільшення рухової активності у процесі занять з фізичної реабілітації/терапії проводяться заняття, спрямовані на розвиток психомоторики: ранкова гігієнічна гімнастика, фізкультхвилинки, рухова терапія, фізкультурні свята, ЛФК, змагання, прогулянки; заняття, спрямовані на покращення функціонування кисті та пальців рук: пальчикова гімнастика, складання мозаїки, кубиків; застібання-розстібання гудзиків, конструювання, розкладання дрібних предметів у залежності від форми, розміру, кольору (квасолі, намистинок, шишок, круп тощо), захоплення та утримування предметів різними пальцями; заняття, спрямовані на оволодіння навичками самообслуговування на основі покращення функціонування опорно-рухового апарату, рівноваги, координації рухів; дихальні вправи для попередження виникнення захворювань верхніх дихальних шляхів; спортивні свята у відповідності з можливостями дітей для підвищення рівня домагань та мотиваційної складової до самостійних занять фізичної культурою, спортом, покращення комунікативних властивостей дітей.

При проведенні занять з фізичної реабілітації/терапії необхідно навчити дитину відчувати рухи всіх видів, застосувати оптимальну кількість сенсорних подразників, які стимулюють відчуття дотику, рівноваги. При складанні комплексу фізичних вправ ураховується вік дитини, тяжкість дефекту, рівень її

інтелектуального розвитку, її інтереси, особливості поведінки. Більшість вправ пропонуються у вигляді цікавих ігор, завдяки чому дитина самостійно повторює активні рухи.

Проведення спортивних свят, фізкультурно-виховних заходів та рухливих ігор впливає на формування дисципліни, організованості дітей з розумовою відсталістю. На їхню довольну, спонтанну поведінку накладаються обмеження, тому вони повинні вчитися діяти спільно з іншими учнями. Усі ці навички допомагають сформувати правильну модель поведінки і вирішувати завдання, які стоять перед педагогами і батьками.

Проведення таких заходів – це ідеальна можливість для дитини бути залученим в основний потік однолітків, можливість виховуватися в мовному середовищі з дітьми, інтегруватися в суспільство.

Реабілітаційна робота з дітьми з розумовою відсталістю передбачає також роботу з їхніми батьками.

Основними напрямками роботи з батьками є гармонізація сімейних відносин стосовно дитини, встановлення партнерських стосунків між фахівцями, шкільними педагогами та членами родини, допомога в адекватній оцінці можливостей дитини, ознайомлення з елементарним методам навчання та реабілітації, постійна підтримка та консультування з боку професіоналів.

Специфіка проведення занять з фізичної реабілітації/терапії дітей з розумовою відсталістю включає наступні методологічні засади:

- постійний пошук індивідуальних підходів до дитини та диференційований підбір завдань;
- заняття мають носити комбінований і ігровий характер;
- систематичне формування наслідувальної діяльності;
- розвиток довольної уваги;
- розташування реабілітаційного обладнання у полі зору дитини, відсутність зайвих предметів, використання наочності;
- спостереження фахівцем за внутрішнім станом дитини;

Вихідний контроль	Вступний період Завдання		Основний період Завдання		Заключний період Завдання	
	Увагу акцентовано на оцінюванні загального, моторного розвитку дитини, виявленні різниці хронологічного та розумового, моторного віку, визначенні засобів та методів фізичної /терапії, роботи з батьками. Привчання до дисципліни, організованості. Вивчення обладнання, інвентарю у класі, спортивній залі. Ознайомлення та попереднє вивчення фізичних вправ. Розвиток мотивації до занять		Засвоєння основних моторних функцій. Вивчення комплексу фізичних вправ для корекції та розвитку необхідних рухових дій та їх якостей. Профілактика виникнення вторинних ускладнень. Навчання батьків особливостям проведення занять із фізичної реабілітації/терапії		Удосконалення умінь, навичок моторних функцій, автоматичне виконання фізичних вправ для розвитку власної рухової активності дитини, виконання вправ за мовною інструкцією, покращення якості життя дитини та родини	
	Розвиток рухових функцій, навичок самообслуговування, комунікативних властивостей, покращення функціонування рук					
	Реабілітаційний процес безперервний, довготривалий, доступний, безпечний для дитини та прийнятний для родини					
	Навчання	Оптимізація рухового режиму	Оздоровчі заходи	Вправи для розвитку дрібної моторики	Сенсорний вплив	Партнерська робота з батьками
Загальнорозвивальні, корекційні заняття; вправи для розвитку функціонування рук; фізкультхвилинки, динамічні паузи під час уроків	Ранкова зарядка, фітболгімнастика, рухова терапія, заняття у спортивній залі, на шкільному стадіоні, оздоровчо-виховні заходи	Загартування, плавання у басейні, релаксаційні паузи, ароматерапія	Пальчикова гімнастика, складання мозаїки, розкладання дрібних предметів, самомасаж шишками тощо	Музичний супровід занять: різні за кольором, розміром та фактурою іграшки, предмети	Просвітницький блок: семінари, лекції, членство у громадських організаціях. Консультаційний блок: індивідуальні бесіди з фахівцями. Корекційна робота	

Заключний контроль та обстеження

Рис. 1. Блок-схема методики фізичної реабілітації/терапії дітей з розумовою відсталістю

- моделювання ситуацій досягнення, позитивний емоційний настрій дітей на заняттях;
- формування постійної потреби у набутих вміннях та навичках;
- не порівнювати одну дитину з іншою, а підкреслювати особистий успіх кожного, уникати ситуацій суперництва;
- підтримка дитини у важкій ситуації;
- врахування особистісного зростання дитини відносно самої себе;
- створення ситуації успіху.

На рисунку 1 запропоновано блок-схему методики фізичної реабілітації/терапії дітей з розумовою відсталістю.

Критеріями ефективності впровадження даної методики є: удосконалення наявних та розвиток нових умінь, навичок рухових функцій; готовність до варіативного застосування набутих умінь, навичок, формування альтернативного переміщення при порушенні моторних функцій; збереження наявного та зміцнення загального здоров'я дитини; мотивація дитини до самостійної активної навчальної та рухової діяльності.

Разом з тим, при оцінюванні здобутків дитини неможливо не враховувати наступні її вміння: приймати допомогу; виправляти те, що зробив неправильно; знаходити спільну мову з дорослими та однолітками; сприймати та виконувати інструкції фахівця; планувати свою роботу відносно завдань; адекватність поведінки дитини з вадами розумового розвитку стосовно ситуації; можливість достатньо довго утримувати увагу, слухати і розуміти те, що вимагають.

Висновки. Проблеми реабілітації дітей з розумовою відсталістю присвячено достатньо наукових та методичних праць у сфері медицини, освіти, фізичної терапії; розроблено та систематизовано навчальні програми для здобуття освітніх послуг. Однак недостатньо опрацьовано умови забезпечення систематичного терапевтичного впливу засобами фізичної реабілітації/терапії дітей з обмеженими інтелектуальними можливостями упродовж навчання за різними формами здобуття освіти у початковій ланці школи.

Зазначається, що у дітей з ментальними порушеннями існує ряд проблем загального

здоров'я – проблеми з опорно-руховим розвитком, координаційними здібностями, соматичні захворювання, порушення функціонування дрібної моторики.

Важливою складовою ефективною реалізації технології фізичної реабілітації/терапії є співпраця фахівців – педагогів, фізичних терапевтів – з батьками дітей на рівні партнерства та взаємодоповнення.

Направленість методики фізичної реабілітації/терапії дітей даної категорії передбачає формування у них навичок самообслуговування; профілактика дихальних та соматичних захворювань, вторинних порушень роз-

витку опорно-рухового апарату, моторних функцій; формування у вихованців мотивації до здорового способу життя, самостійних занять з фізичної культури та спорту; удосконалення соціо-побутової моделі поведінки.

Перспективи подальших досліджень. У зв'язку з вищевикладеним, необхідні зміни в професійній підготовці майбутніх педагогів спеціальних та загальноосвітніх навчальних закладів, зокрема вчителів фізичної культури, вчителів початкових класів, пов'язані з формуванням у них готовності до забезпечення комплексного реабілітаційного впливу на дітей з інтелектуальною неповносправністю.

Література

1. Григус І.М., Нагорна О.Б. Метод танцювально-рухової терапії дітей, які потребують паліативної допомоги. *Rehabilitation & recreation*. 2023. 14. С. 27-36.
2. Данілавичюте Е. Діти з особливими освітніми потребами в інклюзивному середовищі. Особлива дитина: навчання і виховання. №3 (87). 2018. С. 7-18.
3. Дивнич Л. Соціалізація дитини з особливими потребами: соціальнопедагогічна діяльність як спосіб супроводження процесу соціалізації. *Соціальний педагог*. 2018. № 12. С. 7-10.
4. Заміщак М.І. Психологічні проблеми сім'ї, що виховує дитину з особливими потребами. *Вісник соціально-гуманітарного факультету: зб. наук. праць*. Дрогобич. 2016. Вип. 4. С. 83-88.
5. Засенко В.В., Колупаєва А.А., Таранченко О.М. Освіта дітей з особливими потребами: від інституалізації до інклюзії. К.: Педагогічна думка. 2016. С. 68-77.
6. Засенко З.В., Прохоренко Л.І. Освіта «особливих» дітей: стратегія розвитку. *Рідна школа*. № 3-4. 2019. С. 48-52.
7. Колупаєва А.А. Діти з особливими освітніми потребами та організація їх навчання: наук.-метод. посібник. МОН України. НАПН України. Ін-т спец. педагогіки. К.: *Науковий Світ*. 2010. 196 с.
8. Колупаєва А.А., Таранченко О.М. Навчання дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивному середовищі: навчально-методичний посібник. Харків: Ранок. 2019.
9. Нагорна О.Б. Особливості корекційно-виховної роботи з дітьми з особливими освіт-

References

1. Grygus I.M., Nahorna O.B. (2023). Metod tantsiuvalno-rukhoivoi terapii ditei, yaki potrebuuiut paliatyvnoi dopomohy [The method of dance-movement therapy for children who need palliative care]. *Rehabilitation & recreation*. 14. S. 27-36.
2. Danilavichyutye E. (2018). Dity z osoblyvymy osvitynymy potrebamy v inklyuzyivnomu sere-dovyshchi [Children with special educational needs in an inclusive environment]. *Osoblyva dytyna: navchannya i vykhovannya*. №3 (87). pp. 7-18. [in Ukrainian].
3. Dyvnych L. (2018). Sotsializatsiya dytyny z osoblyvymy potrebamy: sotsial'nopeidahohichna diyal'nist' yak sposib suprovodzhennya protsesu sotsializatsiyi [Socialization of a child with special needs: socio-pedagogical activity as a way of accompanying the socialization process]. *Sotsial'nyy pedahoh*. №12. pp. 7-10. [in Ukrainian].
4. Zamishchak M.I. (2016). Psykholohichni problemy sim'yi, shcho vykhovuye dytynu z osoblyvymy potrebamy [Psychological problems of a family raising a child with special needs]. *Visnyk sotsial'no-humanitarnoho fakul'tetu: zb. nauk. prats'*. Drohobych. Vyp. 4. pp. 83-88. [in Ukrainian].
5. Zasenka V.V., Kolupayeva A.A., Taranchenko O.M. (2016). Osvita ditey z osoblyvymy potrebamy: vid instytualizatsiyi do inklyuziyi [Education of children with special needs: from institutionalization to inclusion]. Kyiv: Pedahohichna dumka. pp. 68-77. [in Ukrainian].
6. Zasenka Z.V., Prokhorenko L.I. (2019). Osvita «osoblyvykh» ditey: stratehiya rozvytku [Education of "special" children: development strategy]. *Ridna shkola*. № 3-4. pp. 48-52. [in Ukrainian].
7. Kolupayeva A.A. (2010). Dity z osoblyvymy osvitynymy potrebamy ta orhanizatsiya yikh navchannya: nauk.-metod. posibnyk [Children with special educational needs and the organization

німи потребами: навч.-метод. посіб. 2-ге вид. Рівне: НУВГП. 2016. 141 с. <https://vseosvita.ua/library/embed/01005ms8-6b60.doc.html>

10. Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови: наук.-метод. збірник. Вип. 12. За ред. В.В. Засенка, А.А. Колупаєва; НАПН України, Ін-т спец. педагогіки. К.: Науковий Світ. 2017. 184 с.

11. Синьов В.М., Матвєєва М.П., Хохліна О.П. Психологія розумово відсталості дитини: підручник. К.: Знання. 2008. С. 255-359.

12. Філімонов В.І. Фізіологія людини: підручник. 2021. К.: Медицина. 2021. 485 с.

13. Шевців З.М. Основи інклюзивної педагогіки: підручник. К.: ЦУЛ. 2017. 248 с.

14. Шевченко Ю. Особливості розвитку дітей з інтелектуальними порушеннями в сучасному освітньому просторі. Особлива дитина: навчання і виховання. № 3. 2020. С. 36-46.

15. Grygus I, Nagorna O, Nesterchuk N, Nogas A, Podoliaka P, Gamma T. (2021). A clinical case of physical therapy of a child with multiple sulfatase deficiency. *Med. perspekt.* 26(2):202-7.

16. Grygus, I, Nagorna, O. Nogas, A., & Zukow, W. (2019). Anthropological providing educational services to children with special educational needs. *Journal of Human Sport and Exercise*, 14(4proc), 852-866.

17. Grygus I., Nahorna O., Tabachnikov S., Prymachok L., Chernienko O. (2021). Physical therapy of a child with multiple sulfatase deficiency. *Journal of Physical Education and Sport*, Vol 21 (Suppl. issue 5), 2921–2926.

of their education: a scientific and methodological collection]. *MON Ukrayiny. NAPN Ukrayiny. In-t spets. pedahohiky. Kyiv: Naukovyy Svit.* 196 p. [in Ukrainian].

8. Kolupayeva A.A., Taranchenko O.M. (2019). *Navchannya ditey z osoblyvymy osvithnimy potrebamy v inklyuzyivnomu seredovyshchi: navchal'no-metodychnyy posibnyk* [Education of children with special educational needs in an inclusive environment: educational and methodological manual]. Kharkiv: Ranok. [in Ukrainian].

9. Nahorna O.B. (2016). *Osoblyvosti korektsiyno-vykhovnoyi roboty z dit'my z osoblyvymy osvithnimy potrebamy: navch.-metod. posib.* [Peculiarities of correctional and educational work with children with special educational needs: educational and methodological manual]. 2-he vyd. Rivne: NUVHP. 141 p. <https://vseosvita.ua/library/embed/01005ms8-6b60.doc.html> [in Ukrainian].

10. *Osvita osib z osoblyvymy potrebamy: shlyakhy rozbudovy: nauk.-metod. zbirnyk.* (2017). [Education of persons with special needs: ways of development: scientific and methodical collection.]. Vyp. 12. Za red. V.V. Zasenka, A.A. Kolupayeva; NAPN Ukrayiny, In-t spets. pedahohiky. Kyiv: Naukovyy Svit. 184 p. [in Ukrainian].

11. Syn'ov V.M., Matvyeyeva M.P., Khokhlina O.P. (2021). *Psykhohohiya rozumovo vidstaloyi dytyny: Pidruchnyk* [Psychology of a mentally retarded child: a textbook]. Kyiv: Znannya. 2008. pp. 255-359. [in Ukrainian].

12. Filimonov V.I. (2021). *Fiziolohiya lyudyny. Pidruchnyk* [Human physiology: a textbook]. Kyiv: Medytsyna. 485 p. [in Ukrainian].

13. Shevtsiv Z.M. (2017). *Osnovy inklyuzyvnoyi pedahohiky: pidruchnyk* [Basics of inclusive pedagogy: textbook]. Kyiv: TSUL. 248 p. [in Ukrainian].

14. Shevchenko Y.U. (2020). *Osoblyvosti rozvytku ditey z intelektual'nymy porushennyamy v suchasnomu osvith'omu prostori* [Peculiarities of the development of children with intellectual disabilities in the modern educational space]. *Osoblyva dytyna: navchannya i vykhovannya.* № 3. pp. 36-46. [in Ukrainian].

15. Grygus I., Nagorna O., Nesterchuk N., Nogas A., Podoliaka P., Gamma T. (2021). A clinical case of physical therapy of a child with multiple sulfatase deficiency. *Med. perspekt.* 26(2):202-7.

16. Grygus I., Nagorna O., Nogas A., Zukow W. (2019). Anthropological providing educational services to children with special educational needs. *Journal of Human Sport and Exercise*, 14(4proc), 852-866.

17. Grygus I., Nahorna O., Tabachnikov S., Prymachok L., Chernienko O. (2021). Physical therapy of a child with multiple sulfatase deficiency. *Journal of Physical Education and Sport*, Vol 21 (Suppl. issue 5), 2921–2926.